

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра економічної теорії та права

Єна О.О., асистент

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «Цивільне право»

для студентів спеціальностей 6.050100 «Економіка підприємства»,
«Міжнародна економіка», «Облік і аудит»

Частина 2.

СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Харків – 2007

ЗМІСТ

- 1. Фізична особа як суб'єкт цивільного права.*
- 2. Юридична особа як суб'єкт цивільного права.*
- 3. Види юридичних осіб*
- 4. Участь держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад у цивільних відносинах.*
- 5. Поняття та класифікація об'єктів цивільних прав.*
- 6. Речі як об'єкти цивільних прав. Види речей.*
- 7. Цінні папери як об'єкти цивільних прав*

1. ФІЗИЧНА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА.

У ст. 24 ЦК України визначено поняття фізичної особи як людини _ учасника цивільних відносин. Слід звернути увагу на появу в кодексі самого терміна «фізична особа», який, хоча і досить широко застосовується у законодавстві іноземних держав та міжнародних правових актах, в українському законодавстві є певним чином новим. У ЦК УРСР 1964 р. та в інших нормативно-правових актах використовувався термін «громадянин», який більшою мірою свідчить про державно-правовий статус особи, її відносини з державою, а не характеризує особу як суб'єкта цивільного права, якими можуть бути як громадяни України, так і громадяни інших держав, і особи без громадянства.

Правоздатність фізичної особи. Здатність мати цивільні права та обов'язки мають усі фізичні особи. Це означає, що фізичні особи мають здатність бути суб'єктом цивільних прав і обов'язків, мати будь-яке право чи обов'язок з тих, що надаються чи допускаються законом, тобто юридичну можливість, що витікає із закону. Лише за наявності правоздатності можливе виникнення конкретних суб'єктивних прав і обов'язків.

Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження і припиняється у момент її смерті. У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини. Цивільна правоздатність є невід'ємною від особи незалежно від віку, стану здоров'я чи інших характеристик людини. У випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку. Усі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права та обов'язки. Фізична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям. Ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається з прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить. При

здійсненні окремих цивільних прав фізична особа відповідно до закону може використовувати псевдонім (вигадане ім'я) або діяти без зазначення імені.

Правоздатність є лише основою для правоволодіння, вона ще не означає фактичну, реальну наявність в особі конкретних прав і обов'язків з числа тих, що передбачені чи допускаються законом. Фізична особа має усі особисті немайнові права, встановлені Конституцією України та ЦК України, а також здатна мати усі майнові права, встановлені цивільним законодавством. Особа здатна мати інші цивільні права, які хоч і не встановлені Конституцією України та законодавством, однак не суперечать закону та моральним засадам суспільства. Правам особи кореспондують обов'язки, які фізична особа здатна мати як учасник цивільних відносин. ЦК України визнає нікчемними правочини, які обмежують можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки. Правові акти Президента України, органів державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб не можуть обмежувати можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, крім випадків, коли таке обмеження передбачене Конституцією України (ст. 27 ЦК України). Тобто кожна особа може мати безліч майнових і немайнових прав, однак конкретна особа ніколи не може мати їх усі, вона має лише їх частину. Наприклад, кожна особа може мати авторське право, однак лише той, хто своєю творчою працею створив твір, має це право.

Набуття конкретних суб'єктивних прав та обов'язків означатиме реалізацію правоздатності. Тобто лише за наявності певного юридичного факту (наприклад, набуття майна у власність) у правосуб'єктної особи виникне конкретне суб'єктивне право (у даному випадку — право власності на придбане майно), яке до цього часу носило характер лише абстрактної можливості мати таке право (у даному випадку — право власності). Характерними рисами правоздатності є рівність правоздатності фізичних осіб, їх невідчужуваність від особи та неможливість їх обмеження, окрім як у випадках та порядку, передбачених законом. Громадянин може розпоряджатися суб'єктивними

правами, однак не може зменшити свою правоздатність, не може від неї відмовитись. Разом з тим не можна твердити і про безмежність змісту правоздатності, оскільки суб'єктивне право як міра можливої поведінки управомоченої особи має певні межі, визначені законом. Так, певні види діяльності особи чи володіння певним майном можуть бути заборонені або обмежені законом.

Слід зазначити, що іноземці та особи без громадянства мають обсяг цивільної правоздатності нарівні з громадянами України, тобто їм надано національний режим.

Цивільна дієздатність фізичної особи. Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (ст. 30 ЦК України). Наявність дієздатності в особі означає її можливість особисто здійснювати різноманітні юридичні дії: укладати угоди, заповідати, видавати довіреності тощо, а також відповідати за спричинену шкоду.

Традиційно вважається, що дієздатність об'єднує у собі правочиноздатність, тобто здатність здійснювати правочини, та делікто-здатність — здатність нести відповідальність за неправомірні дії.

Дієздатність, як і правоздатність, — це юридична категорія, але є не природними правами людини, а наданими їй у силу закону. Значення категорії дієздатності полягає в тому, що дієздатність юридично забезпечує активну участь особи у цивільному обороті, реалізації її майнових та особистих немайнових прав. Не менше значення має дієздатність і для контрагентів управомоченої особи, оскільки вони завжди можуть розраховувати на застосування мір відповідальності до дієздатної особи у разі порушення нею їхніх прав та охоронюваних законом інтересів.

Зміст дієздатності містить у собі такі складові частини: здатність особи своїми діями набувати цивільні права та створювати для себе цивільні

обов'язки; здатність самостійно здійснювати цивільні права та виконувати обов'язки; здатність нести відповідальність за цивільні правопорушення.

Цивільне законодавство розрізняє декілька різновидів дієздатності залежно від віку особи та її психічного стану, оскільки при здійсненні цивільних прав та обов'язків особа повинна розуміти значення та можливі наслідки своїх дій. Цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Дієздатність є невідчужуваною від особи, її обсяг установлюється ЦК України і може бути обмежений виключно у випадках і в порядку, встановлених законом. Примусове обмеження дієздатності можливе лише за рішенням суду у випадках, встановлених законом.

Новим ЦК України внесені цілком доречні новели до вікового розмежування окремих видів дієздатності порівняно з раніше діючим ЦК України. Так, за новим ЦК України розрізняють такі **різновиди дієздатності**: 1) часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла 14 років (малолітніх); 2) неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від 14 до 18 років (неповнолітніх); 3) повна цивільна дієздатність. Передбачено також визнання особи недієздатною та обмежено дієздатною за рішенням суду і на підставах, визначених законом.

Часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла 14 років (малолітня особа) (ст. 31 ЦК України). Часткова цивільна дієздатність фізичної особи характеризується тим, що за малолітньою особою визнається право здійснювати своїми діями не будь-які права і обов'язки, а лише ті, що прямо передбачені законом. Так, фізична особа, яка не досягла 14 років, має право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. При цьому правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість. Малолітня особа також може здійснювати особисті немайнові права на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, зокрема набувати авторських прав на свої малюнки, вірші тощо.

Малолітня особа не несе цивільно-правової відповідальності за завдану нею шкоду. Шкода, завдана малолітньою особою, відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою. Якщо малолітня особа завдала шкоди під час перебування під наглядом навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору, ці заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Якщо малолітня особа перебувала в закладі, який за законом здійснює щодо неї функції опікуна, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану нею, якщо не доведе, що шкоди було завдано не з його вини. Якщо малолітня особа завдала шкоди як з вини батьків (усиновлювачів) або опікуна, так і з вини закладів або особи, що зобов'язані здійснювати нагляд за нею, батьки (усиновлювачі), опікун, заклади та особи зобов'язані відшкодувати шкоду у частці, визначеній за домовленістю між ними або за рішенням суду. Обов'язок зазначених осіб відшкодувати шкоду, завдану малолітньою особою, не припиняється у разі досягнення нею повноліття. Після досягнення повноліття особа може бути зобов'язана судом частково або в повному обсязі відшкодувати шкоду, завдану нею у віці до 14 років життю або здоров'ю потерпілого, якщо вона має достатні для цього кошти, а зазначені особи є неплатоспроможними або померли.

Неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від 14 до 18 років (неповнолітня особа) (ст. 32 ЦК України). Обсяг цивільної дієздатності неповнолітніх осіб є досить широким. Вони можуть набувати цивільні права та обов'язки як самостійно — у визначених законом випадках, так і за згодою батьків (усиновлювачів, піклувальників). Крім правочинів, які має право здійснювати малолітня особа, фізична особа у віці від 14 до 18 років має право:

самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку). Крім того, неповнолітня особа може розпоряджатися грошовими коштами, внесеними іншими особами у фінансову установу на її ім'я, за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника. На вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника.

За загальним правилом неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. Згода на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержана від будь-кого з батьків (усиновлювачів). У разі заперечення того з батьків (усиновлювачів), з ким проживає неповнолітня особа, правочин може бути здійснений з дозволу органу опіки та піклування. За наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права. Суд може скасувати своє рішення про обмеження або позбавлення цього права, якщо відпали обставини, що були підставою для його прийняття.

Неповнолітні особи можуть нести цивільну відповідальність. Так, неповнолітня особа відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах, особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону. Неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника. Якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки

(усиновлювачі) або піклувальник, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Якщо неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі, якщо він не доведе, що шкоди було завдано не з його вини. Обов'язок батьків (усиновлювачів), піклувальника, закладу, який за законом здійснює щодо неповнолітньої особи функції піклувальника, відшкодування шкоди припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або коли вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди. Шкода, завдана неповнолітньою особою після набуття нею повної цивільної дієздатності, відшкодовується цією особою самостійно на загальних підставах. У разі відсутності в неповнолітньої особи, яка набула повної цивільної дієздатності, майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується у частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони дали згоду на набуття нею повної цивільної дієздатності і не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Обов'язок цих осіб відшкодувати шкоду припиняється з досягненням особою, яка завдала шкоди, повноліття.

Повна цивільна дієздатність (ст. 34 ЦК України). Повну цивільну дієздатність набуває фізична особа, яка досягла 18 років (повноліття). Закон знає окремі винятки з цього загального правила. У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. У разі розірвання шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. У разі визнання шлюбу недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи, набута нею повна цивільна дієздатність зберігається.

Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Надання повної цивільної дієздатності

провадиться за рішенням органу опіки та піклування згідно із заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на всі цивільні права та обов'язки. У разі припинення трудового договору, підприємницької діяльності надана особі повна цивільна дієздатність зберігається.

Обмежена цивільна дієздатність фізичної особи (ст. 36 ЦК України). Цивільна дієздатність фізичної особи може бути обмежена за рішенням суду, якщо буде визнано, що вона страждає на психічний розлад, який суттєво впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Цивільна дієздатність фізичної особи є обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це.

Над фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування. Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. Правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, вчиняються особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за згодою піклувальника. Відмова піклувальника дати згоду на вчинення правочинів, що виходять за межі дрібних побутових, може бути оскаржена особою, цивільна дієздатність якої обмежена, до органу опіки та

підкування або суду. Одержання заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів особи, цивільна дієздатність якої обмежена, та розпоряджання ними здійснюються піклувальником. Піклувальник може письмово дозволити такій фізичній особі, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися ними. Особа з обмеженою дієздатністю самостійно несе відповідальність за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, яка завдана нею іншій особі.

У разі видужання фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, або такого поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, суд поновлює її цивільну дієздатність. У разі припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо суд поновлює її цивільну дієздатність. Піклування, встановлене над фізичною особою, припиняється на підставі рішення суду про поновлення цивільної дієздатності.

Недієздатність фізичної особи (ст. 39 ЦК України). Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу нездатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Якщо суд відмовить у задоволенні заяви про визнання особи недієздатною і буде встановлено, що вимога була заявлена недобросовісно без достатньої для цього підстави, фізична особа, якій такими діями було завдано моральної шкоди, має право вимагати від заявника її відшкодування.

Фізична особа визнається недієздатною з моменту набрання законної сили рішенням суду про це. Якщо від часу виникнення недієздатності залежить визнання недійсним шлюбу, договору або іншого правочину, суд з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи та інших доказів щодо психічного стану особи може визначити у своєму рішенні день, з якого вона визнається недієздатною.

Над недієздатною фізичною особою встановлюється опіка. Недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-якого правочину. Правочини від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах вчиняє її опікун. Шкода, завдана недієздатною фізичною особою, відшкодовується опікуном або закладом, який зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, якщо він не доведе, що шкода була завдана не з його вини. Обов'язок цих осіб відшкодувати шкоду, завдану недієздатною фізичною особою, не припиняється у разі поновлення її цивільної дієздатності. Якщо опікун недієздатної особи, яка завдала шкоди, помер або у нього відсутнє майно, достатнє для відшкодування шкоди, а сама недієздатна особа має таке майно, суд може постановити рішення про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, частково або в повному обсязі за рахунок майна цієї недієздатної особи.

За позовом опікуна або органу опіки та піклування суд поновлює цивільну дієздатність фізичної особи, яка була визнана недієздатною, і припиняє опіку, якщо буде встановлено, що внаслідок видужання або значного поліпшення її психічного стану у неї поновилися здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

2. ЮРИДИЧНА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА.

Поняття юридичної особи у новому ЦК України визначає ст. 80, відповідно до якої **юридичною особою** є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, наділена цивільною правоздатністю і дієздатністю, яка може бути позивачем і відповідачем у суді.

Виділяють такі **ознаки юридичної особи**, що є невід'ємними і сукупними її властивостями:

Організаційна єдність характеризується наявністю стійких взаємозв'язків між членами (учасниками, акціонерами) юридичної особи, внутрішньою структурою і функціональною диференціацією. Завдяки цьому воля окремих членів юридичної особи трансформується в єдину волю юридичної особи. Так, акціонери акціонерного товариства, незалежно від їх кількості, мають право приймати рішення на загальних зборах товариства, де воля кожного акціонера перетворюється на єдине волевиявлення юридичної особи.

Реєстрація відповідно до вимог чинного законодавства, що полягає у легалізації того чи іншого виду юридичної особи з боку державних органів, які здійснюють державну реєстрацію. Юридична особа підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом, і дані державної реєстрації включаються до єдиного державного реєстру, відкритого для загального ознайомлення. Тільки з моменту державної реєстрації організація набуває статусу юридичної особи і може бути суб'єктом цивільних та інших відносин.

Наділення цивільною правоздатністю і дієздатністю. Юридична особа здатна мати такі самі цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині (наприклад, право на приватне життя).

Наявність можливості виступати позивачем і відповідачем у суді надає право захищати свої права та відповідати за взяті на себе зобов'язання. Відповідно до ч. 2 ст. 102 ЦПК України сторона ми у цивільному процесі, крім

громадян, можуть бути державні підприємства, установи, організації, кооперативні організації, їх об'єднання, інші громадські організації, що мають права юридичної особи.

Майнова відокремленість юридичної особи є матеріальною базою діяльності юридичної особи. Ступінь майнової відокремленості у різних юридичних осіб неоднаковий. Так, господарські товариства є власниками свого майна. Відповідно до ст. 73 ГК України майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності, але закріплене за такими підприємствами на праві господарського відання чи оперативного управління.

Принцип **самостійної цивільно-правової відповідальності** юридичної особи полягає у тому, що організація обов'язково повинна нести самостійну майнову відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах закріпленого за нею майна, якщо Інше не встановлено законом.

Участь у цивільному обігу від власного імені. Для індивідуалізації юридичної особи вона повинна мати своє найменування, яке містить вказівку на її організаційно-правову форму. Найменування установи має містити інформацію про характер її діяльності.

Юридична особа, крім повного, може мати скорочене найменування (ст. 90 ЦК України).

Юридична особа, що є підприємницьким товариством, може мати комерційне (фірмове) найменування (ч. 2 ст. 90 ЦК України).

Порядок реєстрації та використання фірмового найменування визначається положеннями глави 43 ЦК України, іншими законами та нормативно-правовими актами.

Орган державної реєстрації дає змогу попередньо здійснити перевірку заявленого найменування суб'єкта підприємницької діяльності — юридичної особи на тотожність найменування вже зареєстрованого суб'єкта, внесеного до відповідних реєстрів. Орган державної реєстрації може зарезервувати терміном на один місяць (для відкритих акціонерних товариств — на дев'ять місяців) найменування суб'єкта підприємницької діяльності, яке включається до

окремого переліку зарезервованих найменувань та враховується під час перевірки на тотожність поряд з найменуванням уже зареєстрованих суб'єктів. Перелік зарезервованих найменувань є складовою частиною Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності. Положення про порядок резервування найменувань суб'єктів підприємницької діяльності — юридичних осіб затверджується Держпідприємництвом. Поряд з організаціями, які мають права юридичних осіб, у суспільстві існують і такі організації» які не наділяються такими правами. Так, відповідно до ст. 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» громадяни мають право створювати релігійні громади. Релігійна громада є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того самого культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб. Релігійна громада повідомляє про своє створення державні органи, однак таке повідомлення громади не є обов'язковим.

Відповідно до ст. 93 ЦК України місцезнаходження юридичної особи визначається місцем її державної реєстрації, якщо інше не встановлено законом. Місцезнаходження юридичної особи зазначається в її установчих документах.

Згідно зі ст. 87 ЦК України для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження. Зокрема, відповідно до ч. 6 ст. 81 ГК України у разі створення акціонерного товариства громадянами договір між ними має бути посвідчений нотаріально.

Установчим документом товариства є затверджений учасниками статут або засновницький договір між учасниками, якщо інше не встановлено законом. Так, повні і командитні товариства створюються і діють на підставі засновницького договору, а товариство з обмеженою відповідальністю — на підставі статуту. Товариство, створене однією особою, діє на підставі статуту, затвердженого цією особою.

Відповідно до ч. 3 ст. 87 ЦК України установа створюється на підставі індивідуального або спільного установчого акта, складеного засновником. Установчий акт може міститися також і в заповіті. До створення установи установчий акт, складений однією або кількома особами, може бути скасований засновником у будь-який час.

Юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації.

Стаття 96 ЦК України закріплює, що юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями.

Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом. Так, відповідно до ст. 119 ЦК України учасники повного товариства несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім своїм майном. А відповідно до ч. 2 ст. 151 ЦК України учасники товариства з додатковою відповідальністю солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлюється статутом товариства і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним учасником вкладу. У разі визнання банкрутом одного з учасників його відповідальність за зобов'язаннями товариства поділяється між іншими учасниками товариства пропорційно їх часткам у статутному капіталі товариства.

Особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до її державної реєстрації.

Юридична особа несе відповідальність за зобов'язаннями учасників (засновників), що пов'язані з її створенням, тільки у разі подальшого схвалення їхніх дій відповідними органами юридичної особи.

Стаття 88 ЦК України встановлює вимоги до змісту установчих документів.

Статут товариства, якщо додаткові вимоги щодо його змісту не встановлені, має включати найменування юридичної особи, вказівку на її

місцезнаходження, адресу, органи управління товариством, їхню компетенцію, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до товариства та виходу з нього. ЦК України та деякі інші законодавчі акти встановлюють вимоги до статуту товариства. Так, ст. 143 Кодексу встановлює додаткові вимоги до статуту товариства з обмеженою відповідальністю, ст. 154 — до статуту акціонерного товариства, ст. 12 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» встановлює, що у статуті благодійної організації, крім загальноприйнятих відомостей, має бути зазначено статус та організаційну форму такої організації, предмет, мету, завдання, джерела фінансування та порядок використання майна і коштів тощо.

Статут, як правило, затверджується засновниками. Він може прийматися установчими зборами. Тому його не потрібно підписувати усіма засновниками. Статут набуває чинності з дня державної реєстрації. Внесення змін та доповнень до статуту, прийняття його нової редакції провадиться органом, який має на це право відповідно до закону.

Засновницький договір товариства, якщо додаткові вимоги до його змісту не встановлені цим Кодексом та іншими законами, має містити обов'язок учасників створити юридичну особу, визначати порядок спільної діяльності щодо її створення, умови передання їй свого майна.

Засновницький договір підписують усі засновники. Він може укладатися як у простій письмовій, так і в нотаріальній формі. Засновницький договір набуває чинності з дня його підписання.

В установчому акті установи зазначається її мета, визначається майно, яке передається установі, необхідне для досягнення цієї мети, організація управління установою. Якщо в установчому акті, який міститься у заповіті, відсутні деякі із зазначених вище положень, їх встановлює відповідний орган юстиції, що здійснює державну реєстрацію юридичних осіб.

Існують юридичні особи, які діють на підставі положення. Так, відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» на підставі положення можуть діяти професійні організації.

3. ВИДИ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Стаття 81 ЦК України виділяє такі види юридичних осіб:

— **залежно від мети їх створення:** юридична особа, створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна. Засновник (чи засновники) при створенні юридичної особи ставлять перед собою певну мету і для цього об'єднують свої матеріальні ресурси або об'єднуються самі для виконання безпосередньо поставленої мети. Якщо засновники ставлять перед собою мету отримання прибутку, вони об'єднують свої капітали. До таких юридичних осіб належать господарські товариства. До об'єднання юридичних осіб відносять благодійні фонди, партії, до об'єднань осіб і капіталу — виробничі кооперативи, члени яких формують майно кооперативу з пайових внесків і одночасно своєю працею беруть участь у діяльності кооперативу;

— **залежно від порядку створення юридичні особи** поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Юридичні особи приватного права створюються на підставі установчих документів відповідно до ст. 87 ЦК України, а юридичні особи публічного права — на підставі розпорядчого акта Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Так, Указом Президента України затверджуються положення про міністерства, державні комітети.

Відповідно до ст. 167 ЦК України держава може створювати юридичні особи публічного права (державні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках та в порядку, встановлених Конституцією України та законом.

Держава може створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь у їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом.

Порядок створення і правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом.

Юридична особа може бути створена шляхом примусового поділу (виділу) у випадках, встановлених законодавством. Прикладом такого створення юридичної особи є положення ст. 48 Закону України «Про захист економічної конкуренції». Відповідно до вказаної статті у випадку, коли суб'єкт господарювання зловживає монопольним (домінуючим) становищем на ринку, органи Антимонопольного комітету України мають право прийняти рішення про примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище. Рішення органів Антимонопольного комітету України про примусовий поділ суб'єкта господарювання підлягає виконанню в установленій строк, який не може бути меншим шести місяців.

Відповідно до ст. 83 ЦК України юридичні особи можуть створюватися у формі **товариств, установ та в інших формах, встановлених законом**. Кодексом регулюються порядок створення, організаційно-правові форми, правове становище юридичних осіб приватного права, зокрема господарських товариств, виробничих кооперативів, установ.

Відповідно до ч. 2 ст. 83 ЦК України **товариством** є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Товариство може бути створене однією особою, якщо законом це прямо не заборонено.

Згідно з ч. 3 ст. 83 ЦК України **установою** є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Установа може задовольняти культурні, соціальні чи економічні потреби суспільства (суспільно корисна установа) чи потреби третіх осіб-дестинаторів (приватно корисна установа).

Залежно від того, має юридична особа на меті отримання прибутку чи ні, виділяють підприємницькі та непідприємницькі товариства (статті 84-86 ЦК України).

До всіх товариств та установ застосовуються положення глави 7 ЦК України, якщо інші правила для окремих видів товариств або установ не встановлені цим Кодексом та іншими законами.

Слід зазначити, що ЦК України не визначає вичерпного переліку видів юридичних осіб.

ГК України виділяє такі види юридичних осіб, як підприємства та об'єднання. Відповідно до ст. 63 цього Кодексу залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);

підприємство, що діє на основі колективної власності (**підприємство колективної власності**);

комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;

державне підприємство, що діє на основі державної власності;

підприємство, засноване на **змішаній формі** власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

Слід зазначити, що виокремлення таких видів підприємств, як колективні, суперечить ЦК України, оскільки цей кодифікований акт не виокремлює такої форми власності.

ГК України виокремлює такі види юридичних осіб, як об'єднання. Відповідно до ст. 118 цього Кодексу об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань.

Об'єднання підприємств утворюються підприємствами на добровільних засадах або за рішенням органів, які відповідно до цього Кодексу та інших законів мають право утворювати об'єднання підприємств. До об'єднань підприємств можуть належати підприємства, утворені за законодавством інших

держав, а підприємства України можуть належати до об'єднань підприємств, утворених на території інших держав.

Залежно від порядку заснування об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання.

Господарське об'єднання — це об'єднання підприємств, утворене за ініціативою підприємств, незалежно від їх виду, які на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність. Вони діють на основі установчого договору та/або статуту, що затверджується їх засновниками.

Державне (комунальне) господарське об'єднання — це об'єднання підприємств, утворене державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України або, у визначених законом випадках, рішенням міністерств (інших органів, до сфери управління яких входять підприємства, що утворюють об'єднання), або рішенням компетентних органів місцевого самоврядування. Воно діє на основі рішення про його утворення та статуту, який затверджується органом, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

Відповідно до ст. 120 ГК України господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціація — договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації.

Корпорація — договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органу управління корпорації.

Консорціум — тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо).

Концерн — статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності.

Об'єднання підприємств не відповідає за зобов'язаннями його учасників, а підприємства-учасники не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчим договором або статутом об'єднання. Підприємства — учасники об'єднання можуть вийти з його складу зі збереженням взаємних зобов'язань та договорів, укладених з іншими суб'єктами господарювання. Вихід підприємства зі складу державного (комунального) господарського об'єднання здійснюється за рішенням органу, що прийняв рішення про утворення об'єднання.

4. УЧАСТЬ ДЕРЖАВИ, АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ, ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ.

У цивільних правовідносинах, крім фізичних та юридичних осіб, можуть брати участь також держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права (ч. 2 ст. 2 ЦК України).

Держава та територіальні громади можуть брати участь у цивільно-правових відносинах безпосередньо, тобто через свої органи, а можуть і опосередковано — через створені ними юридичні особи (пункти 2, 3 ст. 167, пункти 2, 3 ст. 169 ЦК України).

Коли держава та територіальні громади беруть участь у цивільних правовідносинах через свої органи, то дані суб'єкти здійснюють участь у цивільних правовідносинах виключно у межах їхньої компетенції, яка визначається законом (статті 170-172 ЦК України).

У випадках і в порядку, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, від імені держави та територіальних громад за спеціальними дорученнями можуть виступати фізичні та юридичні особи, органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 173 ЦК України).

Так, від імені держави можуть діяти органи виконавчої, законодавчої та судової влади, а також інші державні органи. Коли йдеться про органи виконавчої влади¹, то до них відносять Кабінет Міністрів України (статті 113-117 Конституції України), міністерства та відомства, а також місцеві органи виконавчої влади (статті 118-119 Конституції України). Питома вага участі даних державних органів у цивільних правовідносинах від імені держави є найбільшою. Вони, зокрема, беруть участь в особистих немайнових, речових, зобов'язальних та інших цивільних правовідносинах. Органи законодавчої (Верховна Рада України) та судової (система судів конституційної та загальної юрисдикції) влади також беруть певну участь у цивільно-правових відносинах.

Однак їх участь у даних відносинах зводиться здебільшого до відповідальності за завдання шкоди їх діями, незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю судових органів (ст. 1176 ЦК України) тощо. Інколи вступають у цивільні правовідносини від імені держави також і інші органи чи посадові особи, які не входять до жодної із згаданих гілок влади. Так, наприклад, у цивільні відносини може вступати Президент України, органи прокуратури тощо. Структура їх участі у відповідних відносинах аналогічна до всіх державних органів і визначається їх законною компетенцією.

Що стосується територіальних громад, то вони можуть безпосередньо реалізувати свою цивільну правосуб'єктність також через низку своїх органів, до яких належать сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст. При цьому певні повноваження можуть покладатися також і на окремих посадових осіб, наділених відповідною компетенцією для вступу у цивільно-правові відносини, наприклад, міський голова.

Однак не слід забувати, що, незважаючи на те, що безпосередньою формою участі держави і територіальних громад у цивільних правовідносинах вважається діяльність у межах своєї компетенції їх відповідних органів, яка здійснюється внаслідок рішень та діянь їх посадових осіб, інколи волестворюючим фактором для такої участі є безпосереднє виявлення волі народу України або членів територіальної громади, яке виражене у належній формі, наприклад, референдум. І саме це рішення даних суб'єктів, а не воля посадових (службових) осіб має бути втілено у діях зазначених органів.

Що стосується опосередкованої форми держави і територіальних громад, то вона забезпечується можливістю зазначених суб'єктів створювати юридичні особи. Так, держава, згідно з її. 2 ст. 167 ЦК України, наділена можливістю створювати юридичні особи публічного права (державні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках і в порядку, встановлених Конституцією України та законом. Однак діяльність цих юридичних осіб є доволі звуженою та

мало придатною для повноцінної участі у цивільному обороті, тому законодавець наділяє державу і територіальні громади можливістю створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь у їх діяльності на загальних підставах (п. 3 ст. 167, п. 3 ст. 169 ЦК України).

Створюючи ті чи інші юридичні особи, держава наділяє їх певним майном та здійснює відповідний контроль за їх діяльністю. При цьому, якщо для юридичних осіб публічного права держава передає це майно у відповідне обмежене речове право, фактично залишаючись власником даного майна, то у випадку створення юридичних осіб приватного права держава передає це майно у власність створюваній юридичній особі, претендуючи виключно на корпоративне управління діяльністю даної юридичної особи.

Невирішеним залишилося питання щодо опосередкованої участі у цивільних правовідносинах АРК. Надавши автономії можливість створювати юридичні особи публічного та приватного права (частини 2, 3 ст. 168 ЦК України), законодавець не дав відповідь на питання, у якій формі знаходиться власність АРК, що може передаватися відповідним юридичним особам для здійснення їх діяльності.

Визначившись з органами, які беруть участь у цивільних правовідносинах від імені держави і територіальних громад, слід охарактеризувати найбільш важливі випадки участі цих суб'єктів у цивільному обороті. Для цього охарактеризуємо усі види цивільних правовідносин з точки зору здатності держави і територіальних громад брати у них участь.

Насамперед держава і територіальні громади можуть брати участь в особистих немайнових правовідносинах, однак потрібно зауважити, що вони можуть бути наділені тільки тими особистими немайновими правами, які не суперечать їх правовій природі. Зокрема, держава і територіальні громади можуть мати право на найменування, ділову репутацію, інформацію тощо. При цьому держава має право на державну таємницю.

Держава і територіальна громада є активними учасниками речових правовідносин. Так, держава може бути власником майна, що знаходиться на праві державної власності (ст. 326 ЦК України). До об'єктів права державної власності належать: земля; майно, що забезпечує діяльність Верховної Ради України та утворених нею державних органів; майно Збройних Сил, органів державної безпеки, прикордонних і внутрішніх військ; оборонні об'єкти; єдина енергетична система; системи транспорту загального користування, зв'язку та інформації, що мають загальнодержавне (республіканське) значення; кошти республіканського бюджету; республіканський національний банк, інші державні республіканські банки та їх установи і створені ними кредитні ресурси; республіканські резервні, страхові та інші фонди; майно вищих і середніх спеціальних навчальних закладів; майно державних підприємств; об'єкти соціально-культурної сфери або інше майно, що становить матеріальну основу суверенітету України і забезпечує її економічний та соціальний розвиток, а також інше майно, передане у власність України іншими державами, юридичними особами і громадянами (ст. 34 Закону України «Про власність»). Усі ці майнові надходження і складають економічну основу незалежної держави.

При цьому право державної власності здійснюється цілою низкою державних органів, до яких, зокрема, належать: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Фонд державного майна України¹, Державне казначейство України¹, Національне агентство з управління державними корпоративними правами² тощо. Однак така розпорошеність органів не сприяє ефективному здійсненню управління державним майном. Тому в окремих державах існує так звана моністична модель участі держави у цивільному обороті, сутність якої полягає в тому, що головним учасником цивільно-правових відносин стає скарбниця. До речі, така модель була передбачена первісною моделлю проекту чинного ЦК України. Переваги її над існуючою плюралістичною моделлю участі держави у цивільному обороті переконливо доведені окремими авторами³.

Окрім того, що держава є власником майна, яке перебуває у державній власності, вона у сфері речових правовідносин наділена ще такими виключними повноваженнями, як набуття у власність скарбу, що є пам'яткою історії та культури (ч. 4 ст. 343 ЦК України), викупленої пам'ятки історії та культури (ч. 4 ст. 352 ЦК України), реквізованого майна (ч. 3 ст. 353 ЦК України), конфіскованого майна (ч. 1 ст. 354 ЦК України) тощо. Держава також може бути суб'єктом спільної власності за участю інших учасників цивільних правовідносин.

Що стосується територіальних громад, то їх участь у речових правовідносинах також полягає у тому, що вони, зокрема, наділені правом комунальної власності (ст. 327 ЦК України), яке від їх імені реалізують відповідні органи місцевого самоврядування, набувають права власності на безхазяйну річ (ч. 2 ст. 335 ЦК України), знахідку (ч. 2 ст. 338 ЦК України), бездоглядну домашню тварину (ч. 2 ст. 341 ЦК України) тощо.

5. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ.

Об'єкти цивільних прав (правовідносин) можуть бути визначені як матеріальні та (або) нематеріальні блага, з приводу яких складаються цивільні правовідносини.

Класифікація об'єктів цивільних прав (правовідносин) можлива за різними підставами.

Зокрема в ЦК України пропонуються класифікації об'єктів цивільних прав за двома критеріями: 1) залежно від характеру благ (ст. 177 ЦК України) і 2) залежно від оборотоздатності об'єктів цивільних прав (ст. 178 ЦК України).

Оборотоздатність об'єктів цивільних прав — це можливість здійснення стосовно них правочинів та інших юридичних дій.

Залежно від ступеня оборотоздатності об'єкти цивільних прав поділяються на три групи:

а) об'єкти, що перебувають у вільному обігу. За загальним правилом, об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обігу, або не обмежені в обігу, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи;

б) об'єкти, обмежені у цивільному обігу (обмежено оборотоздатні). Суть обмеження оборотоздатності полягає у тому, що певні об'єкти можуть належати лише учасникам цивільного обігу, що відповідають встановленим законодавством вимогам, або їх придбання (відчуження) допускається лише на підставі спеціальних дозволів. Види об'єктів цивільних прав, які можуть належати лише певним учасникам обігу або перебування яких у цивільному обігу допускається за спеціальним дозволом, устанавлюються законом.

Наприклад, згідно із Законом України від 27 липня 1994 р. «Про надра» ділянки надр не можуть бути предметом купівлі-продажу, дарування, спадкування, застави або відчужуватися в іншій формі. Вони можуть

передаватися в користування лише на підставі ліцензії для видобутку корисних копалин, будівництва й експлуатації підземних споруджень, геологічного вивчення тощо. Без ліцензії дозволяється видобуток загальнопоширених корисних копалин для власних потреб власниками земельних ділянок у межах цих ділянок;

в)об'єкти, вилучені з цивільного обігу. Вилученими з цивільного обігу вважаються об'єкти, які не можуть бути предметом правочинів. Види об'єктів цивільних прав, перебування яких у цивільному обігу не допускається, мають бути прямо встановлені у законі. Наприклад, Закон України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища» до об'єктів, вилучених з обігу, зараховує державні природні заповідники, державні природні заказники, національні природні парки тощо.

На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що усі інші класифікації об'єктів цивільних прав мають проводитися з урахуванням тієї обставини, чи є цивільне оборотоздатним той чи інший об'єкт. Так, якщо об'єкт є вилученим з цивільного обігу, то стосовно нього цивільні відносини не виникають взагалі. Він власне і не є об'єктом цивільних прав, а його правове становище визначається нормами публічного права.

Залежно від характеру благ об'єкти цивільних прав поділяються на такі види:

- а)речі, щодо яких можуть виникати цивільні права і обов'язки;
- б)дії (послуги), що здійснюються у сфері цивільних відносин;
- в)результати дій (роботи), які мають правове значення;
- г)результати інтелектуальної, творчої діяльності;
- д)інформація - задокументовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі;
- є) особисті нематеріальні (немайнові) блага: життя і здоров'я фізичної особи, честь, гідність, ділова репутація, ім'я тощо;
- є) інші матеріальні і нематеріальні блага.

Ведучи мову про різні види об'єктів цивільних прав, слід мати на увазі, що у деяких цивільних відносинах (наприклад, у договорах) може мати місце комплексний предмет, який стосується речей і дій або дій і результатів дій. Наприклад, укладено договір найму квартири, — об'єктом цього правовідношення є житло (річ). Але в процесі користування житлом наймачеві надаються різні послуги (скажімо, провадиться ремонт жилого приміщення). У цьому випадку об'єктом відповідних правовідносин необхідно визнати також дії (послуги), здійснення яких наймач може вимагати від наймодавця.

Результати інтелектуальної, творчої діяльності лише тоді стають об'єктами цивільних прав, коли вони отримують матеріальне втілення (рукопис, картина, книга, креслення), тобто виражаються в об'єктивній формі, стають доступними для сприйняття. Водночас не можна ототожнювати результати інтелектуальної, творчої діяльності й речі як об'єкти цивільних прав.

Твори літератури, науки і мистецтва стають об'єктами цивільних прав з моменту їх створення; винаходи, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції -з моменту кваліфікації їх як результатів інтелектуальної праці у встановленому порядку відповідними компетентними органами.

6. РЕЧІ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ. ВИДИ РЕЧЕЙ.

Пристаюючи до характеристики речей як об'єктів цивільних прав, насамперед, варто звернути увагу на такі обставини.

По-перше, традиційно речі розглядаються як головний, найпоширеніший об'єкт цивільних прав.

По-друге, має враховуватися складність самого визначення речей як об'єктів правовідносин. Наприклад, ст.179 ЦК України визначає річ як предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

По-третє, об'єктами цивільних прав (правовідносин) можуть бути лише оборотоздатні речі.

Тобто в разі, коли йдеться про речі як об'єкти цивільних прав, маємо враховувати, що стосовно речей, вилучених з цивільного обігу, цивільні права і обов'язки виникати не можуть (це сфера дії не приватного, а публічного права), а отже, вони не можуть бути й об'єктами цивільних правовідносин. Якщо ж іноді йдеться про те, що якийсь майно знаходиться у «винятковій власності держави», то це ще не означає, що ми маємо справу з приватно-правовою (цивільно-правовою) категорією «право власності». Адже саме поняття «виняткова власність» є категорією публічно-правовою, а не приватно-правовою і знаходиться за межами сфери дії цивільного права. З цих міркувань речі, що вилучені з обігу і знаходяться у власності (винятковому володінні або розпорядженні) держави, не можуть бути визнані об'єктами цивільних прав (правовідносин).

Таким чином, об'єктами цивільних прав можуть бути лише речі, що знаходяться у цивільному обігу (повністю або частково оборотоздатні). Логічно буде іменувати їх «речі приватного права», на відміну від вилучених із цивільного обігу «речей публічного права».

Отже, визначивши речі приватного права як предмети, властивості та відносини, що мають матеріальний зміст і охоплюються сферою дії цивільного права, доповнимо це визначення характеристикою окремих видів речей.

1) Важливим критерієм поділу речей є їх правовий режим. Його значення пояснюється тим, що ЦК, встановлюючи правила поведінки суб'єктів цивільного права при використанні тієї або іншої речі, тим самим визначає цивільно-правові межі та умови використання речі, тобто її «правовий режим». Отже, цей термін є умовним і означає не властивості речі, а визначає, якою має бути поведінка людей щодо неї. Правовий режим речей є однією з головних підстав їх класифікації, необхідної при визначенні обсягу і змісту прав та обов'язків учасників цивільних відносин.

За правовим режимом речі приватного права поділяються на:

- а) речі, які вільно перебувають у цивільному обігу;
- б) речі, обмежені в обігу.

До речей, обмежених у обігу належать речі, перераховані у Спеціальному порядку набуття права власності на окремі види майна, затвердженому постановою Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. До них належать: вогнепальна гладкоствольна і нарізна зброя, газові пістолети, револьвери і набої до них, радіоактивні речовини, а також пам'ятки мистецтва і культури. Права власності на ці речі фізичні особи можуть набувати лише за наявності відповідного дозволу органів МВС, Мінкультури України тощо.

Речі, що вільно перебувають у цивільному обігу, можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої. Вони можуть бути об'єктами різних абсолютних і відносних цивільних правовідносин і належати будь-яким суб'єктам цивільного права.

2) Залежно від можливості пересування речей у просторі речі можуть бути також поділені на рухомі та нерухомі.

Так, ст.181 ЦК до нерухомих речей (нерухомого майна, нерухомості) відносить земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Обов'язковій реєстрації підлягає право власності на нерухоме майно фізичних та юридичних осіб, у тому числі іноземців та осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб, міжнародних організацій, іноземних держав, а також територіальних громад в особі органів місцевого самоврядування та держави в особі органів, уповноважених управляти державним майном. Реєстрацію прав власності на нерухоме майно здійснюють комунальні підприємства, бюро технічної інвентаризації відповідно до Тимчасового положення про порядок реєстрації прав власності на нерухоме майно, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 7 лютого 2002 р. №7/5.

Крім того, згідно зі ст.181 ЦК режим нерухомої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації. В цьому випадку йдеться не про зміну фізичної сутності речей, а про надання їм певного правового режиму. Реєстрація повітряних та морських суден, суден внутрішнього плавання, космічних об'єктів уповноваженими на це органами не замінює реєстрації прав на них як на нерухомість (ст. 182 ЦК).

ЦК передбачає можливість поширення режиму нерухомості на інше майно, крім вказаного вище, але тільки шляхом прямого припису закону.

Рухомими речами визнаються речі, які можна вільно переміщувати у просторі. Зокрема, рухомим майном визнаються речі, в тому числі гроші та цінні папери, які прямо не віднесені законом до нерухомості.

Рухомі речі, як правило, можуть відчужуватися без дотримання будь-яких ускладнених формальностей. Права на рухомі речі, за загальним правилом, не підлягають державній реєстрації. Законом може бути передбачена необхідність такої реєстрації для окремих видів рухомого майна (наприклад, реєстрація автотранспорту).

3) Залежно від здатності речей зберігати при поділі своє цільове призначення вони поділяються на подільні та неподільні.

Згідно зі ст.183 ЦК подільною є річ, яку можна поділити без втрати її цільового призначення. Тобто подільна річ — це така річ, частини якої

відповідають тому ж призначенню, що і сама річ у цілому до її поділу. Наприклад, поділ на частини яблука не змінює його споживчого призначення, оскільки кожна частина може бути використана так само, як і яблуко в цілому.

Неподільною є річ, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення. Речі внаслідок їх поділу втрачають своє колишнє призначення або неадекватно втрачають свою цінність. Так, неподільною річчю можна вважати письмовий стіл, стілець тощо.

Неподільними слід також вважати складні речі, що являють собою комплекс нібито самостійних предметів, але пов'язаних загальним господарським або іншим призначенням (меблевий гарнітур, кавовий сервіз тощо). До складних речей належать і всі парні речі: взуття, рукавички, лижі та інші.

Характеристика складних речей міститься в ст.188 ЦК, де зазначається, що складною річ вважається тоді, коли кілька речей утворюють єдине ціле, що дає змогу використовувати його за призначенням.

Для складної речі притаманні такі ознаки:

вона є сукупністю речей (отара овець, бібліотека тощо);

частини, з яких складається складна річ, фізично не пов'язані між собою;

сукупність речей утворює єдине ціле, яке використовується за загальним призначенням;

кожна з частин, яка є елементом складної речі, може використовуватися самостійно за тим же призначенням, що й у складі сукупності.

Слід, однак, враховувати, що зазначені ознаки є загальним правилом. Учасники конкретного правочину можуть за згодою розглядати будь-яку сукупність речей як складну річ — окремий об'єкт цивільних прав.

Правове значення класифікації речей на подільні і неподільні виявляється як у правовідносинах власності, так і в зобов'язальних правовідносинах. Так, при поділі майна, що перебуває у спільній власності, неподільна річ не підлягає поділу. Така річ або продається, і поділу підлягають отримані за неї гроші, або річ зберігається за одним з власників із наданням іншим грошової або іншої

компенсації. Залежно від подільності й неподільності речі визначається також частковий або субсидіарний характер зобов'язання, що виникає з приводу цієї речі.

4) Залежно від можливості індивідуалізації речей вони поділяються на індивідуально-визначені і такі, що визначені родовими ознаками (ст.184 ЦК).

Індивідуально-визначені речі — це речі, які мають тільки їм властиві ознаки, що дозволяють відмежувати їх від всіх інших речей (схожих і несхожих на них). Індивідуально-визначені речі є незамінними. До родових речей належать речі, що мають ознаки, властиві усім речам того ж роду. Родові речі в цивільному обігу характеризуються такими ознаками, як кількість, міра, вага тощо. При цьому вони не виділяються з низки подібних їм речей якимись специфічними ознаками (наприклад, індивідуалізованою упаковкою, спеціальним оформленням кожного примірника тощо). Коли сторони договору визначають предмет родовими ознаками, вони, як правило, не надають значення тому, які конкретно речі з однотипних будуть передаватися при виконанні зобов'язання.

Правове значення вказаного поділу полягає в тому, що об'єктом одних цивільних правовідносин можуть бути лише індивідуально-визначені речі (наприклад, в договорі майнового найму), а об'єктом інших — лише речі, визначені родовими ознаками (в договорі позики, біржових операціях). Деякі договори можуть укладатися як щодо індивідуально-визначених, так і щодо родових речей (купівля-продаж, міна, дарування тощо).

5) Залежно від характеру використання споживчих якостей речей їх можна поділити на такі, що споживаються і такі, що не споживаються (у ст.185 ЦК вони іменуються «споживні» та «неспоживні»).

Речі, що споживаються (споживні), — це такі речі, які в процесі їх використання втрачають свою фізичну сутність повністю або по частинах, а також речі, які в процесі використання перетворюються на іншу річ (наприклад, випічка хліба з борошна). Водночас «речі, що споживаються», не слід

ототожнювати з «предметами споживання», під якими розуміють речі, призначені задовольняти споживчий попит.

До речей, що не споживаються (неспоживних), належать речі, які при їх використанні втрачають свої споживчі властивості поступово, протягом порівняно тривалого часу (наприклад, машини, обладнання, жилі будинки). Іншими словами, неспоживною є річ, призначена для неодноразового використання, яка зберігає при цьому свій первісний вигляд протягом тривалого часу.

Значення цього поділу полягає в тому, що деякі правочини можуть укладатися тільки стосовно речей, що не споживаються (наприклад, договір майнового найму), інші — лише стосовно речей що споживаються (договір позики). З цих властивостей випливають також вимоги щодо належного використання, наприклад орендованого майна, яке після закінчення терміну договору має бути повернене в справному стані з урахуванням нормальної амортизації. Тобто допускається часткове погіршення речі, що не споживається, але в межах природної втрати якості.

Водночас необхідно мати на увазі, що предметом більшості договорів можуть бути як речі, що споживаються, так і речі, що не споживаються (міна, дарування, купівля-продаж, зберігання тощо).

б) Залежно від господарського значення речі можуть бути поділені на головні та другорядні.

Головна річ являє собою основний інтерес як об'єкт цивільних прав, другорядна — виконує допоміжні, обслуговуючі функції.

З урахуванням характеру зв'язку між головною річчю і речами другорядними останні можуть мати різні позначення.

Так, якщо головна річ і другорядна пов'язані фізично, то другорядні речі іменуються складовими частинами головної речі і визначаються як все те, що не може бути відокремлене від речі без її пошкодження або істотного знецінення. Наприклад, двері є складовою частиною будинку, колесо — складовою частиною машини тощо.

При переході права на річ, її складові частини не підлягають відокремленню (ст.187 ЦК України).

Якщо між головною річчю і другорядною існує юридичний зв'язок, тобто другорядна річ призначена для обслуговування головної речі і пов'язана з нею спільним призначенням, то вона є її приналежністю.

Приналежність слідує за головною річчю, якщо інше не встановлено договором або законом (ст.186 ЦК України). При укладенні договору купівлі-продажу картини, скрипки покупцеві передаються відповідно рама, смичок. Проте сторони договору можуть домовитися й про інше вирішення цього питання.

Приналежність не можна ототожнювати із запасними частинами, призначеними для заміни складових деталей головної речі, що вийшли з ладу.

Якщо ж між головними і другорядними речами є економічний зв'язок, то останні іменуються продукцією, плодами і доходами.

Продукцією, плодами та доходами є все те, що виробляється, добувається, одержується з речі, або приноситься річчю. Вони можуть бути фактичними чи природними (наприклад, урожай з земельної ділянки) або юридичними (орендна плата за передане у найм майно).

Плоди — це природний результат органічного розвитку тварин і рослин. До них належать фрукти, приплід худоби та птиці, продукти, які вони надають (яйця, молоко). Продукція— це майно, отримане в результаті цілеспрямованого використання речі (виготовлені товари, побудований будинок). Доходи — це грошові та інші надходження, які дає майно від використання в цивільному обігу (орендна плата, проценти, що нараховуються на вклад).

Продукція, плоди та доходи належать власникові речі, якщо інше не встановлено договором або законом (ст.189 ЦК). Наприклад, закон встановлює виняток із загального правила повної приналежності доходів власнику речі, для випадків віндикації речі у добросовісного набувача (ч.2 ст.390 ЦК).

Особливим різновидом речей є гроші (грошові кошти).

Гроші являють собою особливий різновид рухомого майна. Вони найчастіше виступають як законний платіжний засіб у сплатних договорах, але можуть бути також предметом деяких цивільно-правових правочинів (заповіту, договорів позики, дарування, кредитних договорів тощо).

Відповідно до ст.192 ЦК законним платіжним засобом на всій території України є грошова одиниця України — гривня. Визнання гривні законним платіжним засобом означає, що вона може бути засобом платежу у зобов'язаннях незалежно від згоди кредитора.

Застосовуються два способи платежу: готівкою і шляхом безготівкових розрахунків. При платежах готівкою засобом платежу є грошові знаки, що передаються одним суб'єктом іншому за товари, роботи, послуги тощо. При безготівкових розрахунках використовуються цифрові записи про грошову масу, що обертається. При цьому певна грошова сума списується з рахунку однієї особи і зараховується на рахунок іншої.

Безготівкові розрахунки можуть здійснюватися шляхом використання платіжних доручень, чеків, акредитивів, платіжних вимог, векселів, депозитних сертифікатів, пластикових карток банків тощо.

Різновидом речей є також валютні цінності, поняття та порядок використання яких визначається спеціальним законодавством. Зокрема, Декретом Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. №15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» до валютних цінностей, окрім валюти України і платіжних документів, виражених у валюті України, віднесені: 1) іноземна валюта (іноземні грошові знаки, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України); 2) цінні папери в іноземній валюті (чеки, векселі, акредитиви й інші), фондові цінності (акції, облігації) та інші боргові зобов'язання, виражені в іноземній валюті; 3) дорогоцінні метали — золото, срібло, платина і метали платинової групи (паладій, іридій, родій, рутеній і осмій) у будь-якому вигляді й стані, за

винятком ювелірних й інших побутових виробів, а також брухту таких виробів. Зазначеним Декретом Кабінету Міністрів України, а також іншими актами цивільного законодавства визначається порядок вчинення правочинів із зазначеними валютними цінностями. Зокрема, на території України купівля і продаж іноземної валюти провадяться через уповноважені банки в порядку, встановленому Національним банком України. Правочини купівлі-продажу іноземної валюти можуть здійснюватися на внутрішньому валютному ринку України безпосередньо уповноваженими банками, а також через валютні біржі.

7. ЦІННІ ПАПЕРИ ЯК ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Стаття 194 ЦК України визначає цінний папір як документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його випустила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що випливають з цього документа, іншим особам.

Права, які складають зміст цінних паперів, можуть належати до різних категорій цивільних прав. Частіше за все, вони належать до зобов'язальних прав, опосередковуючи різноманітні договірні та позадоговірні відносини. Але вони також можуть бути речовими правами, правами членства в корпорації, являти собою уповноваження на вчинення дій, що торкаються чужої правової сфери. Наприклад, зобов'язально-правовий зміст мають вексель, облігації і т.п. Речово-правовий (але разом з тим і зобов'язально-правовий) зміст мають товаророзпорядчі документи (коносамент тощо). Тому до особи, яка набула право власності на цінний папір, переходять у сукупності усі права, які ним посвідчуються (частина 2 ст. 194 ЦК). Права на акції пов'язані з корпоративними правами (правом членства у господарському товаристві).

Папери, в яких не виражене будь-яке право (поштові марки, грошові знаки), не є цінними паперами.

Цінний папір може також виконувати легітимаційні функції (крім тих, що властиві йому як певному виду цінних паперів). З таким випадком ми зустрічаємося, коли маємо справу з цінними паперами, що уповноважують боржника на виконання зобов'язання не тільки стосовно суб'єкта права, вказаного в папері, але й щодо кожного його пред'явника. У юридичній літературі такі папери звичайно іменують легітимаційними цінними паперами.

Для цінних паперів характерними є: цивільна оборотоздатність; нерозривний зв'язок із закріпленим у цьому папері майновим правом:

реалізувати це право можна лише шляхом використання самого паперу; формальність і наявність обов'язкових реквізитів: недотримання цих вимог тягне невизнання документа цінним папером (частина 2 ст. 196 ЦК); «формальна легітимація», яка полягає в тому, що дотримання формальних вимог до цінного паперу забезпечує перевагу у останніх форми над змістом права, вираженого у цьому папері; незалежність прав добросовісного володільця цінного папера від прав попередніх володільців цього папера: проти добросовісного володільця цінного папера боржник не може висувати заперечення, які міг би висунути проти попереднього його володільця.

Згідно зі ст. 195 ЦК в Україні в цивільному обороті можуть бути такі **групи цінних паперів:**

1) пайові цінні папери, які засвідчують участь у статутному капіталі, надають їх власникам право на участь в управлінні емітентом і одержання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна при ліквідації емітента;

2) боргові цінні папери, які засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання;

3) похідні цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та (або) товарних ресурсів;

4) товаророзподядчі цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, указаним у цих документах.

Класифікація цінних паперів можлива за різними підставами. Найбільш поширеним і традиційним в теорії цінних паперів є поділ їх на:

1) папери на пред'явника або ж «пред'явницькі» чи «пред'явникові» (складені на пред'явника). Права належать пред'явникові;

2) ордерні цінні папери (складені за наказом певної особи). Права належать особі, названій у цінному папері, яка може сама здійснити ці права або призначити своїм розпорядженням (наказом) іншу уповноважену особу;

3) іменні цінні папери (складені на ім'я певної особи). Права належать особі, названій у цінному папері.

Отже, папером на пред'явника є цінний папір, держатель якого є легітимованим як суб'єкт вираженого в ньому права. Тобто для реалізації права держателя папера достатньо лише пред'явлення цього папера (це можуть бути державні облігації, ощадні сертифікати тощо). Тому цінний папір на пред'явника — це документ, де ім'я власника не фіксується безпосередньо, і обіг якого не потребує реєстрації.

Папери на пред'явника являють собою об'єкти прав, на які зазвичай поширюються усі положення про речові права на майно: вони можуть бути відчужені і заставлені на загальних підставах.

Для передання іншій особі прав, посвідчених цінним папером на пред'явника, достатньо вручення цінного папера цій особі.

Цінним ордерним папером є документ, держатель якого легітимований як суб'єкт вираженого у ньому права, за умови, що на ньому зупиняється безперервна низка передавальних написів (індосаментів).

Права за ордерним цінним папером передаються шляхом вчинення на цьому папері передавального напису (індосаменту). Індосант відповідає за існування та здійснення цього права.

За передавальним написом (індосаментом), вчиненим на цінному папері, до особи, якій або у розпорядження якої передаються права за цінним папером (індосата), переходять усі права, посвідчені цінним папером. Індосамент може бути бланковим (без зазначення особи, якій має бути здійснене виконання) або ордерним (із зазначенням особи, якій або за наказом якої має бути здійснене виконання). Індосамент може бути обмежений тільки дорученням здійснювати права, посвідчені цінним папером, без передання цих прав індосату. У цьому разі індосат виступає як представник.

Таким чином, передача права на ордерний папір означає перехід виражених в ній прав від індосанта до індосата. Індосат набуває прав на ордерний папір і права, що слідують з ордерного папера, якщо він придбав

право власності на папір, що дійшов до нього внаслідок безперервного ряду передавальних написів. У його особі тоді сполучаються матеріальний і формальний кредитори. Набуте ним право є автономним і не залежить від прав його попередників.

Іменним цінним папером є такий цінний папір, котрий легітимує свого держателя як суб'єкта вираженого в ньому права, якщо він указаний як такий у тексті самого паперу.

Отже, іменний цінний папір характеризується, передусім, тим, що ім'я власника зафіксоване на його бланку і (або) в реєстрі власників, що може вестися у звичайній документарній і (або) бездокументарній електронній формах (частина 3 ст. 195 ЦК, Закон України «Про національну депозитарну систему України та особливості бездокументарного обігу цінних паперів»).

Бездокументарний (безпаперовий) цінний папір — це завжди іменний цінний папір, оскільки в електронній пам'яті він зареєстрований на певну фізичну або юридичну особу.

Оскільки, перехід від документарної до бездокументарної форми неминуче супроводжується тим, що з одного боку, цінний папір може втрачати деякі свої властивості, пов'язані саме з його матеріальним носієм, а з іншого — набувати нові якості, які виникають внаслідок його «електронного» характеру, то можна сказати, що документарна (паперова) і бездокументарна (безпаперова) форми — це не просто форми, а стадії розвитку цінного папера, це перехід однієї якості в іншу.

Власне кажучи, цінний електронний папір — це вже не традиційний цінний папір, а електронна форма обліку власників капіталу, що володіють заздалегідь визначеними правами і мають відповідні зобов'язання щодо користувача цим капіталом.

Іменний цінний папір має дві важливі властивості: по-перше, завжди відомий його власник; по-друге, оскільки внаслідок першої його властивості всі операції з ним звичайно підлягають фіксації, реєстрації, то ці операції є легко доступними для оподаткування з боку держави.

Пред'явницький цінний папір за певних умов також фактично перетворюється на іменний. Це пов'язано з процесами зберігання пакетів таких паперів, наприклад, в комерційних банках і перетворенням останніх на представників власників цінних паперів на пред'явника. Зданий на зберігання в банк пред'явницький папір має конкретного власника, що уклав відповідний договір з банком, а відтак за юридичною сутністю він перетворюється на іменний цінний папір.

Права, посвідчені іменним цінним папером, передаються у порядку, встановленому для відступлення права вимоги (цесії). Особа, яка передає право за цінним папером (індосант), відповідає лише за недійсність відповідної вимоги і не відповідає за її невиконання.

Законом може бути виключена можливість випуску цінних паперів певного виду як іменних або як ордерних, або як паперів на пред'явника.

Головні положення щодо пред'явницьких, ордерних та іменних цінних паперів вміщено у ст. 197 ЦК, котра встановлює засади визначення приналежності та передання прав за цінним папером.

Крім розглянутих вище, важливе практичне значення має перелік видів цінних паперів, які можуть випускатися і бути в обігу в Україні.

Зокрема, у ст. 3 Закону України «Про цінні папери і фондову біржу» (в редакції від 3 червня 1999 р.) названо такі цінні папери:

- акції;
- облігації внутрішніх і зовнішніх державних позик;
- облігації місцевих позик;
- облігації підприємств;
- казначейські зобов'язання держави;
- ощадні сертифікати;
- інвестиційні сертифікати;
- векселі;
- приватизаційні папери.

Акція — цінний папір без встановленого терміну обігу, що засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, членство в акціонерному товаристві і право на участь в управлінні ним. Вона дає право її власнику на отримання частки прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.

Облігація — цінний папір, що посвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного папера в передбачений у ньому термін з вимогою фіксованого відсотка (якщо інше не передбачене умовами випуску).

Випускаються облігації таких видів:

облігації внутрішніх і зовнішніх державних позик;

облігації місцевих позик;

облігації підприємств.

Облігації можуть бути іменними і на пред'явника, процентними і безпроцентними, такими, що вільно перебувають в обігу, і такими, що обмежені в обігу.

Термін, на який випускаються облігації, в Україні не обмежений.

Емісія облігацій може здійснюватися практично усіма суб'єктами підприємницької діяльності, за винятком інвестиційних фондів і інвестиційних компаній, яким це заборонено Положенням про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії.

Казначейські зобов'язання — цінні папери, що розміщуються виключно на добровільних засадах серед населення, підтверджують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету і дають право на отримання фінансового прибутку.

В Україні можуть випускатися такі види казначейських зобов'язань:

довгострокові (від 5 до 10 років);

середньострокові (від 1 до 5 років);

короткострокові (до 1 року).

Відповідно до Порядку застосування векселів Державного казначейства, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 27 червня 1996 р., здійснено перші випуски спеціального виду казначейських цінних паперів — векселів Державного казначейства.

Ощадний сертифікат — це письмове свідчення банку про депонування грошових коштів, що посвідчує право вкладника на отримання після закінчення встановленого терміну депозиту і процентів по ньому.

Законодавство України передбачає такі види ощадних сертифікатів:
строкові (під певний договірний процент на певний термін);
до запитання;
іменні;
на пред'явника.

Іменні сертифікати не надходять в обіг, а їхній продаж (відчуження) іншим особам є недійсним.

Інвестиційний сертифікат — це цінний папір, який випускається інвестиційним фондом або інвестиційною компанією і дає його власнику право на отримання прибутку у вигляді дивідендів.

Правовий статус інвестиційних сертифікатів закріплено у Положенні про інвестиційні фонди і інвестиційні компанії, затвердженому Указом Президента України від 19 лютого 1994 р. «Про інвестиційні фонди і інвестиційні компанії».

Інвестиційні сертифікати можуть бути:
іменними;
на пред'явника.

Вексель - цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку певну суму грошей володільцю векселя (векселедержателю).

В Україні можуть випускатися і бути в обігу простий і переказний вексель.

Простим векселем називається вексель, за яким зобов'язання безумовної сплати вказаної в ньому суми бере на себе особа, що видала вексель (векселедавець).

Простий вексель називають ще соло-векселем, що не зовсім точно. Соло-вексель, це вексель, виданий в єдиному примірнику, на протилежність векселю, виданому у кількох примірниках (зразках). Стосовно простого векселя — це вексель, на якому є тільки один підпис — підпис платника (векселедавця).

Переказним векселем (траттою) називається вексель, за допомогою якого зобов'язання сплати вказаної суми перекладається на третю особу, якій векселедавець дає просту і нічим не обумовлену пропозицію сплатити цю суму кредитору (векселедержателю).

Відповідно до Женевської конвенції 1930 р. про переказні та прості векселі передача векселя провадиться за допомогою передаточного напису, котрий здійснюється на ньому самому (як правило, на звороті) чи на доданому листі (алонжі), і носить найменування індосаменту, або бланка, або жиро. Особа, яка здійснила передаточний надпис, іменується індосантом, а особа, яка отримала його таким чином — індосатом. Індосамент можливий відносно будь-якої особи, у тому числі платника та векселедавця, причому без обмеження їх права на подальшу індосацію векселя. Існують різні види індосаменту: бланковий, забезпечувальний, інкасовий та інші.

Приватизаційні папери з'явилися в Україні після прийняття Верховною Радою пакету законів, призначених забезпечити приватизацію державного майна: «Про приватизацію майна державних підприємств», «Про приватизацію невеликих державних підприємств », « Про приватизаційні папери ». Ці державні цінні папери посвідчують право власника на безоплатне отримання у процесі приватизації частини майна державних підприємств, державного житлового фонду і земельного фонду.

Згідно зі ст. 1 Закону «Про приватизаційні папери» випускаються приватизаційні папери трьох видів:

майнові сертифікати;

житлові чеки;
земельні бони.

Право на отримання у власність приватизаційних паперів мають усі громадяни України, що постійно проживали або переїхали на постійне мешкання в Україну до 1 січня 1992 року.

З метою захисту майнових інтересів громадян передбачено випуск тільки іменних приватизаційних паперів.

Приватизаційні папери не підлягають вільному обігу. Вони не можуть бути використані для здійснення розрахунків або як застава для забезпечення платежів чи кредиту.

Дивіденди або проценти на приватизаційні папери не нараховуються.

Приватизаційні папери можуть обмінюватися на документи, що посвідчують право власності на придбані об'єкти приватизації особисто громадянами або ж через фінансових посередників (інвестиційні фонди і компанії, довірчі товариства).

Наведений перелік цінних паперів був розширений Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30 жовтня 1996 р. за рахунок, так званих, похідних цінних паперів, до яких, зокрема, належать: деривативи, форвардний контракт, ф'ючерсний контракт, опціон.

Крім того, існують такі види цінних паперів, не згадані в Законі України «Про цінні папери та фондову біржу»:

коносамент (передбачений Кодексом торговельного мореплавства України);

чеки (передбачені Інструкцією Національного банку України «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті»);

бони в іноземній валюті: короткострокові боргові зобов'язання, що емітуються казначейством, муніципальними органами та приватними фірмами та використовуються їх утримувачами як покупний чи платіжний засіб (передбачені Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність»);

варанти, або складські свідоцтва (передбачені Законом України «Про заставу»).

Питання для самоконтролю:

1. *Фізична особа як суб'єкт цивільного права.*
2. *Юридична особа як суб'єкт цивільного права.*
3. *Назвіть види юридичних осіб.*
4. *Визначте роль держави, Автономної Республіки Крим, територіальних громад у цивільних відносинах.*
5. *Дайте визначення та назвіть класифікацію об'єктів цивільних прав.*
6. *Речі як об'єкти цивільних прав. Види речей.*
7. *Цінні папери як об'єкти цивільних прав*